

Egy könyv, amely velünk marad(t)

„... mindaz, mi elmúlt, halhatatlan.”

(Pilinszky János: *Keringő*)

Van vagy ezernyolcszáz esztendeje, hogy az antik Róma verselni is tudó grammatikusa, Terentianus Maurus leírta a nevezetessé vált szavakat: *habent sua fata libelli* – a könyveknek megvan a maguk sorsa. Ez a szállóigévé lett megállapítás hatványozottan érvényes arra az 1970-ben Csehszlovákiában megjelent kötetre, amely az itt következő beszélgetéseket ihlette. A sokféle asszociációra lehetőséget adó, talányos cím, az *Egyszemű éjszaka* mellett a formák és a színhasználat szempontjából is hatásosan megkomponált, nem éppen a „szocialista realizmus” stíluseszményeit tükröző borító is vitathatatlanul alkalmas volt a figyelem felkeltésére. A tartalomról pedig hamar kiderült, hogy könnyen vált ki irodalomesztétikai és egyéb, például politikai természetű izgalmakat. A csehszlovákiai magyar költészet fiataljainak egy csoportját bemutató antológia nagy port vert fel, sőt botrányt is okozott: hevesen támadták, mások becsülettel védték, aztán elült a zaj, szerzői pedig folytatták megkezdett útjukat, amely a diktatórikus rendszer viszonyai között nem lehetett más, mint szeszélyesen kanyargó s kátyúkkal és gödrökkel „tarkított”. A kötet pedig, amely lapjain összehozta őket, eltűnni látszott a múlt időben, visszhangjai elhaltak. Mégsem lett belőle porlepte rekvizitum: a rendszerváltás óta eltelt években, évtizedekben éppúgy felbukkan szakavatott tanulmányokban, mint visszaemlékezésekben és pódiumbeszélgetéseken. Irodalomtörténeti jelentőségét nem vitatja senki; régóta s világosan látható, hogy mérföldkő volt és útjelző. Több mint indokolt tehát, hogy visszapillantsunk születésének körülményeire s történetére, sorsának alakulására. Ehhez az *Egyszemű éjszaka* két nagy hírre jutott, gazdag és sokrétű életművet megalkotó s azt rendületlenül tovább gyarapító szerzőjét, **Tóth Lászlót** és **Varga Imrét** hívtuk segítségül.

– *Az antológia megjelenése nem mindennapi esemény volt, de fél évszázad telt el azóta: ennyi idő alatt sok minden feledésbe merül, elhomályosul, veszít a fontosságából. Gondoltok néha spontán módon, „csak úgy” az Egyszemű éjszakára s mindarra, ami hozzá kötődik – vagy csupán olyankor, amikor valaki vagy valami emlékezésre sarkall?*

Tóth László: – Azt mondják, az ember, ha megvénül, épp a tegnapi dolgokra nem emlékszik, s mindenről az évtizedekkel azelőttiek jutnak eszébe... Nos, így vagyok ezzel én is... Az *Egyszemű éjszaka* írói gyermekkoromat jelenti... s melyik ember életében ne lenne mindvégig meghatározó jelentőségű a gyermekora? Így az antológia (is) nálam máig az origó, a kezdet, az arkhimédészi fix pont, ahonnan elindul(hat)tam (elindul[hat]tunk) kifordítani sarkaiból a világot. Pontosabban a kötetet megelőző esztendőök és környezet, a kötetet s minket (engem) kihordó idő... Az 1960-as évek második fele ez... annak atmoszférája... 1968 s az azt megelőző esztendőök Csehszlovákiája... Közép-Európája... Európája... Már történelem, hogy s ahogy – az ötvenes évek dermedtsége után – mozgásba lendült minden... s bár lehet, minden nemzedék (bizonyos értelemben) lázadó nemzedék, ennek a kornak mi voltunk – több vonatkozásban is – a „lázadói”... (Többféle értelemben is, ahogy ez általában lenni szokott: világszemlélet, ízlés, ideológia, morál, esztétika etc., etc.) S a lényeg éppen ez volt... a mozgás, a mozgásban levés mint indító léttapasztat... ami aztán az 1970–1980-as évek (csehszlovákiai) tespedése, illetve ember- s gerincpróbáló esztendei idején is megtartó erő lehetett számomra (számunkra... legalábbis sokunk számára). S lényegében, ha úgy veszem, mindez kitartott egészen 1989-ig, amikor újból mozgásba lendül(hetet)t minden, elsodorva a bennünket (is) a közép-európai totalitarizmusok kalodájába kényszerítő struktúrákat... Sokszor írtam s beszéltem már erről a korról (a *mi* korunkról)... s az e kor eleven valóságát adó tektonikus erőkről... melyek főleg a szellemet szabadították fel, az autonóm szellemet engedték ki az 1950-es évek társadalmi-politikai doktrínájának, diktátumainak, diktatúrájának palackjából... Egyszerűen bejött, beáramlott, betört Prágába is, Pozsonyba is – azaz hozzánk is – a világ... szinte a világ közepén (s közepének!) érezhettük magunkat itt, s ez olyan élmény volt (lehetett) a számunkra, amit később sem engedtünk el magunktól... A személyiség felszabadulásának a korábbiakkal összevethetetlen lehetőségei, a pezsgő-forrongó környezet, a diákmozgalmak, a tüntetések, a klubosdi, a nyári művelődési táborok, a MISZ (Magyar Ifjúsági Szövetség)... a nyugati (s polgári) filozófiák és irányzatok... ismeretelmélet, egzisztencializmus, strukturalizmus... Bachelard, Sartre, Lévi-Strauss... a különböző művészeti irányzatok... avantgárd, neoavantgárd... pszichológia, pszichoanalízis, Freud, Fromm, misztikák... mitológiák, mítoszok, ókori civilizációk... Athén, Róma... Biblia... Távol-Kelet, buddhizmus, zen... Afrika, primitív művészetek... beat, Woodstock, hosszú haj... Ginsberg, Kerouac és társaik... rock... az úttörőnyakkendő és -egyenruha után szakadt farmer, elnyűtt tornacipő... továbbá Antonioni, Bergman, Pasolini, Fellini... de a cseh és a szlovák és a lengyel film, és a színház... a pozsonyi Divadlo na korze (Színház a Korzón) 1969-ben gyorsan be is tiltott *Godot*-ja... és a könyvek meg a képzőművészet... soroljam még?... mennyi időd s tered van erre az interjúra?

Varga Imre: – Miután elolvasom a kérdést, rögtön rá gondolok, és meg is képzelek előttem, hogy volt boldogult hippi koromban egy papírkötésű könyvecske, amelyben helyt kapott néhány verselményem. De emlékezni rá, egyébként csak akkor szoktam, amikor valami visszavisz az időben. Egy régi fénykép, ifjúkori levelek olvasgatása (ritkán), vagy amikor (ritkán) önéletrajzot kérnek tőlem. S ilyenkor, ha ízelegetem az ötven évvel ezelőtti időnköt, feltörnek az emlékképek. Nem feltétlenül irodalomközeli, s nem feltétlenül közérdeklődésre számot tartók. Nevek, hangulatok, lányok mosolya, szégyenek, sérelmek is, olykor meg kis győzelmeim emlékei. Most először a világhálón kezdtem olvasni az antológiát, hogy ráhangolódjak, aztán az egyik rejtett polcon némi keresés után találtam egy kopott példányt. A megboldogult Bárczi Pistáé volt, benne egy idélen ajánlásom 1971. március 17. keltezéssel; ugyanaznap Tóth László, sőt Keszeli Feri meg Aich Péter is aláírta. Alighanem a kedvenc kávézónkban ültünk, s ott írtunk a könyvbe Pista határozott kérésére. Talán éppen a pozsonyi bemutató után estünk be a Krymbe. Keszeli dedikációjából is ez sejlik („Ahányszor nem lesz pénzem, anynyiszor fizetek egy sört a Krymben.”) Nem emlékszem már, a kötet hogyan került hozzám. Talán Bárczi és Kulcsár közös albérletéből, ahol egy ideig én is meghúzódtam; terveztettem, hogy visszaadom tulajdonosának, de Bárczival pozsonyi elköltözése után csak Dúdor Pista temetésén találkoztunk újra 1987 nyarán. S akkor persze nem a könyv volt a középpont. Inkább a közös barát elvesztése, a fájdalom, a hiány, a könny.

– Annak idején sejtettétek, hogy egy jelentős vállalkozás részesei vagytok, vagy ilyesmi eszetekbe se jutott? – Egyébként nagy teret, sok időt szeretnék a beszélgetésünknek szentelni...

T. L.: – Arany János után szabadon: sejtette a fene... A dolgok általában mindig utólag kapják a jelentésüket (s válnak időnként jelentőssé, jelentősebbekké is)... az adott időben megtörténnek csupán (az emberrel, az ember körül). Vállalkozók meg egyáltalán nem voltunk, csak fiatalok... hacsak a fiatalság maga nem vállalkozás (vállalás)... Igyekezünk magunkat megkeresni... önmagunk lenni... önmagunkat adni... ha az eltért is bizonyos meggyökeresedett (megcsontosodott) trend(ek) től (hogy egy mai szóhasználattal éljek) – kell ennél nagyobb vállalás (vállalkozás)?...

V. I.: – Eszembe villan, hogy ha ma kapnám meg láttamozásra az antológiánkat, mit írnék róla. Hogy modern? Vagy hogy kissé régies? Hogy kevesebb több lett volna? Vagy: mitől korszerű, mitől közhelyes némelyik vers vagy költő? Meg hogy ki kinek az epigonja? Vajon most mit javítanék ki akkori verseimben? Meg mit péceznenék ki a másokéban? És egyáltalán! Milyen előszót írnék hozzánk? (Lukács Györgyöt én nyilván már nem idézném! Nemcsak mert mostanában már nem divatos.)

– *A kötetben a csehszlovákiai magyar líra legfiatalabb nemzedékeként léptetek az olvasók elé: valóban volt bennetek nemzedéki öntudat? Összetartozóknak éreztétek magatokat, vagy csak az antológiában tűntetek fel „csoportként”?*

T. L.: – Nemzedék? NEM-zedék inkább, hogy egy máshoz fűződő szójátékkal éljek, akik jóformán még el sem indultak, máris sok mindennel szembetalálták magukat és sok mindenre *nemet* kellett mondaniuk. (Bár ilyen értelemben kicsit minden indulás egyben NEM-zedéki indulás is...) Nem mondanám azonban, hogy volt valamiféle közös nemzedéki irodalmi programunk... És írói/irodalmi csoportot is nehezen alkothattunk, hiszen indulni sem egyszerre indultunk, első közléseink, megjelenéseink ideje is legalább fél évtizedet fog át... Meg aztán az elején sokáig ismerni sem ismert közülünk mindenki mindenkit... volt, akivel csak évek múltán találkoztunk először személyesen... Végül pedig életkorunkat tekintve is heterogén társaság voltunk, antológiánk legidősebbje, Németh István és legfiatalabbja: Varga Imre között például nem kevesebb, mint tizenhárom év volt a különbség! (Pista mindössze két évvel volt fiatalabb antológiánk összeállítójánál, Tózsér Árpádnál...) Inkább a történelmi és társadalmi idő, indulásunk körülményeinek egyezése/hasonlósága, valamint azok gondolkodásunkra, ízlésünkre, világérzékelésünkre gyakorolt hatása alakított bennünket és sarkallt arra, hogy közelebbről is kíváncsiak legyünk egymásra, és ideig-óráig szolidárisak is egymással. Am ha kialakult s talán sokáig (mindvégig?) meg is maradt közöttünk valamiféle szövetségnek az érzése (illúziója), az is inkább csak valamiféle falkaösztönnek volt betudható, ami úgyahogy egymás közelében tartott bennünket... s ami – megkockáztatom – inkább annak függvénye volt, hogyan viszonyultak hozzánk egyfelől az ellenzőink, másfelől pedig a velünk rokonszenvezők, azaz ők hogyan, milyenek s minek láttak bennünket... Hisz történetesen Tózsér Árpád is láthatott valami közöset azokban, akiket végül beteretelt az antológiánkba (más szóval: akiket felvállalt vele)... meg Duba Gyula is... az általa a *Fekete szélbe* besorolt prózaíró társaink pásztora... S hát persze társaim közül néhányukkal fontos és egymást talán kölcsönösen építő-ösztönző barátságaim is kialakultak ezekben az években, mindenekelőtt Varga Imrével, Kulcsár Ferencsel, Keszeli Ferencsel, Mikola Anikóval, a prózaíró Bereck Józseffel és Grendel Lajossal, a kritikus Zalabai Zsigmonddal (aki az elején még versekkel kezdett), s akikkel nagyon hasonlóképpen gondoltunk el bizonyos dolgokat, még ha időnként összekaptunk is ezen-azon...

V. I.: – Valahogy nevet kellett adni az antológia karámjába terelt társaságunknak. Így lettünk kilencek (mint ahogy Tózsérék voltak a nyolcak – ni csak, egy belső rím!), így lettünk egyszeműsök. Az antológia megjelenése után volt egy-két közös bemutatónk, felolvasásunk, de mintha teljes létszámban sosem gyűltünk volna össze. Néhányan írók, költők maradtunk, a többiek bukdácsoltak (el-elhallgattak) vagy eltűntek némán a krematórium süllyesztőben. 1969-ben a szülőfalum kö-

zelében, a kéméendi Garam-szigeten volt a soros Nyári Ifjúsági Találkozó. Tözsér itt véglegesítette az antológia szereplőinek névsorát. Kulcsár meg én épphogy bekerültünk! Már záróra közben. S itt jött létre az első kisebbségi happeningünk, a Wukuva tó. (A név feloldása: Wurczell Gábor, Kulcsár Ferenc, Varga Imre és Tóth László.) Úgy emlékszem, a nevet én adtam, és több ötletet is. Például a kisebbségi életet szimbolizáló pocsolyáét, a szélkakas-politizálást jelző iránytáblákét – pl. Fordulj balra! Majd: Fordulj jobbra! Majd ismét: Fordulj balra! Aztán: Nézz hátra és fordulj balra! S végül: Mit forogsz, te marha? E művészi és természeti műtárgyról az egyik résztvevő tollából azon melegében kritika is született, és fölkerült a tábor hirdetőtáblájára. Újabb, (nem) egészen, irodalmon túli adalékok: Kulcsár Ferivel csoporttársak voltunk a pozsonyi egyetemen. Sőt: egy szobában laktunk a malom-völgyi diákszállón. (Írtam akkoriban egy kulcsregényt, s benne Kulcsár Cigánybyronként szerepel.) Egy ideig Tóth Laci is ott dekkolt a kollégiumban egyik barátjánál. Találkoztunk, bölcsekedve sétáltunk egy közeli temetőben. Ni: a két lelkes peripatetikus! Keszével sokat üldögéltünk a Krymben, ahol a felesége, Ica akkortájt pincérnő volt. A pozsonyi éjszakákban olykor összefutottam Zs. Nagy Lajossal, a rádiós Csizmár Mikivel vagy a fotós Tóthpál Gyulával, a festő Roskoványival. Néha még Dúdor Pistával is.

– Úgy gondolom, az 1953-ban megjelent Új hajtások antológia költői – Babi Tibor, Dénes György és a többiek – se poétika, se világlátás szempontjából nem áll(hat)tak közel hozzászátok. Az 1958-as antológia, a Fialat szlovákiai magyar költők szerzőivel – legalábbis némelyikükkel: Cselényi Lászlóval, Tözsér Árpáddal, Zs. Nagy Lajossal – talán más volt a helyzet. Milyen kapcsolatban álltatok a nálatok korábban feltűnt, jó néhány esetben már nevet szerzett, tekintéllyel bíró költőtársakkal?

T. L.: – Természetesen azonnal érzékeltük, ahogy azt megírtam már valahol, a csehszlovákiai magyar irodalom, szellemi-művészeti élet nagyrészt tagadhatatlan s legalábbis a magam és néhányunk (sokunk?) számára elfogadhatatlan hevenyészetségét, magára-zártságát, kisszerűségeit, önfelmentő reflexeit, tolerálhatatlan nívótlanságát, számomra (számunkra) idegen mítoszait, messianizmusát. Persze, akkor még nem voltam tisztában mindennek történelmi gyökereivel, miként azal sem, hogy magára-zártsága részben a kor hazai és magyarországi irodalompolitikájának, irodalomszemléletének anomáliáiból, illetve bizonyos értelemben egyfajta magárahagyatottságból is fakad. S azt sem láttam (láttuk) még egészen tisztán, hogy ennek az irodalomrésznek (részirodalomnak?) egy szélesebb értelemben vett (magyar) irodalmi kánonba való bekerülése nem csupán rajta (akkor még magát a 'kánon' szót sem ismertük/használtuk), hanem a magyarországi befogadási szándék meglétén vagy hiányán is múlik... És persze hát, mindennek ellensúlyaként ott volt példaként az Irodalmi Szemle magasiskolája (kezdetben annak Vetés rovatában kaptunk helyet), s ott a számunkra, pályakezdő sihederek

számára harminckét-harminchárom éves korukra is érték- és mértékadó, csetléseink-botlásaink iránt végtelenül türelmes mesterek: Tózsér Árpád és Koncsol László világra nyitottsága, esztétikai igényessége, önmagukkal szembeni szigora, értékmaximalizmusa. S az sem mellékes, hogy főszerkesztőikkel: előbb Dobos Lászlóval, majd Duba Gyulával olyan triumvirátust alkottak, mely az általuk szerkesztett lapot az adott időben – Kiss Gy. Csabát idézve – „a magyar irodalom talán legizgalmasabb folyóiratává” tette, értve ez alatt közleményei frissességét, elevenségét, a lap nyitottságát (ami világra, illetve Európára s Közép-Európára figyelése mellett kiterjedt – szinte egyedülként az akkori magyar irodalmi folyóiratok között – a magyar irodalom egészének számon tartására is). Egyébként úgy látom, hogy az emberi, írói, gondolkodói minőséggel és szuverenitással akkor sem volt különösebb bajunk, és mi is inkább csak az íróhivatalnokok, a sorkatonák, a *pártnokok* és előénekesek, konvencióimádók és -harsogók szemében jelentettünk szálkát.

VI.: – Bábi Tibort a *szocárista* Új Szó versrovatának szerkesztőjeként ismertem meg. Elolvastam válogatott verseit, írtam is róluk. Emlékszem, hogy miután ottahagytam az egyetemet, Bábi ajánlására felvettek nyomdai korrektornak. Ámde ahhoz, hogy megkaphassam az állást, lenyíratta vállig érő hajamat. Mikorra aztán a hajam újra kinőtt, fel is mondtam. Addig esténként bejárógattam, s egy volt spanyolos elvtárral (Száráz úrral) kettesben javígtattuk az Új Szó kutyanyelveit a nyomdaépületben. A kényesebbnek tartott cikkekből, ha túlnőttek a kereten, csak a főszerkesztő-helyettes húzhatott. (Mármint a zakója alatt pisztolyt hordó Szarka et.) Vagy Száráz et. (Ha volt pár perc szabadom, mert még nem dübörgött fel csőpostával a szedőteremből az újabb hasáb vagy oldal, Hölderlint olvastam, például a *Himnusz a szabadsághoz* című verset. Vagy Beckett valamelyik darabját.) De vissza a mentoromhoz! Bábit nem tartottam követendő lírikusnak. Nem tetszett szólamossága, prédikálós materializmusa. Bár többször szót váltottam vele verstanról, de nem volt jó vitatárs. Magánszámai voltak. S egyáltalán: az ő politikai szerepét sem kedveltem. Ámulva néztem, hogyan válik a neosztálinista visszarendeződés szolgálójává. Indított viszont az Új Szó irodalmi mellékletében egy sorozatot *Fiatal költészeté a szó* címmel, itt közölte és elemezte verseinket, és így kéretlen védője lett nemzedékünknek. Dénes György rigmusaiért sem epekedtem. (Tóth Árpád, sőt Szabolcska epigonjának véltem.) Néha a pozsonyi antikváriumok valamelyikében időnként találkoztunk véletlenszerűen. Történt, hogy elmerülten böngésztem új szerzeményemet, a Magyar Nyelvőr egyik kötetét, amikor hátulról valaki bökdösni, toszogatni kezdett. Arrébb léptem, de megbökött ismét. Erre bosszúsán megfordultam, mire rám vigyorgott Dénes szerkesztő elftárs, és orrhangon azt kérdezte: *No, hogy van fiatalember? Hogy ityeg a fityisz? Hehe!* Antikváriumok, galériák szorgos látogatója volt Ozsvald Árpád is. Görnyedten, kezével kaszálva-evezve sodródott lefelé a Mihálykapu utcán. Ha ta-

lálkoztunk, eldicsekedett újabb könyv-, kép- vagy érmeszerzeményével. Ő szerkesztette egyébként a *Hét* versrovatát. Meg-meglátogattam. Egy időben a Széplak utcában szemben voltak egymással a szerkesztőségeink. Akkor (már és még) az *Irodalmi Szemlében* dolgoztam. Szívesen adtam Ozsvaldéknak verset, recenziót, kritikát, ha kértek. Tőzsért nemcsak szerkesztői igényessége miatt becsültem, de szerettem a verseit is. Az *Érintések* nagy kedvenc volt! Zs. Nagy Üzenet a barlangból című könyvéről írtam akkoriban egy „képzelt riportot”: Friedrich Dürrenmatt úrral bolyongtunk a Zabosban, és Zsénagy könyvéről-világáról beszélgettünk szellemesen. Ezt a fura műfajú írást akkoriban nem közölték, közben a sok költözés alatt a kéziratnak is nyoma veszett. Cselényi kedvelte első kötetem verseit, a *Crusoe-szaltók* megjelenését magyar irodalmi eseménynek tartotta. Jómagam mára jócskán eltávolodtam attól a stílustól, a Cselényi-féle avantgárdtól is. Így az összerostált verseimbe már az első kötetem darabjainak javított változatai kerültek. Ebben a felsorolásban még Koncsol László nevét említeném, aki bevezetett a lapszerkesztés műhelyitkaiba. Műveltsége, érzékenysége, pontos fogalmazása számomra példászerű volt és marad is. S neki, illetve utószavának köszönhetem, hogy első kötetem, ha késve is, megjelenhetett.

– Pályátok az 1960-as évek végén indult – olyan időszakban, amelyet Csehszlovákiában a rendkívüli eredményeket hozó szellemi pezsgés, a kulturális élet csodálatos gazdagsága jellemezett. Biztosra veszem, hogy szerencsés haszonélvezői voltatok, és sokat, sőt nagyon sokat jelentett számotokra az eleven kapcsolat a cseh és a szlovák irodalommal...

T. L.: – Válaszomat erre a kérdésre lásd, legalább részben, fentebb. Merem remélni azonban, hogy a legkevésbé sem a haszonélvezői voltunk mindannak, amire utaltál, hanem a neveltjei (mivelhogy a tanítvány sohasem pusztá haszonélvezője tanítója, mestere *tudásának*, hanem éltetője s továbbvivője, átörökítője is)... Ami pedig a cseh és szlovák irodalmat illeti... hát persze... hisz részben az ő íróik gerjesztették, ösztönözték – s bizonyos értelemben teljesítették be – az egész folyamatot, évjáratos vagy évjáratközeli társainkkal pedig, főleg az akkori *Mladá tvorba* körül gyülekezőkre gondolva, bár személyesen nem ismer(het)tük őket, ugyanazt éltük meg, s ugyanúgy, és a kérdéseink is nagyrészt ugyanazok voltak, mint az övéik... De a szlovák nyelv segítségével a csehen kívül a többi szláv nyelvet – a többi szláv nyelvű irodalmat – is könnyen megközelíthettük; személy szerint én például előbb a csehet, majd a lengyelt (Rózewiczéket, Herbertéket), orosz (az akkori Voznyeszenszkijt vagy Jevtusenkót mondjuk), szerbet (Popát például már Weöres kongeniális *Ostromlott derűje* előtt is olvashattam szlovák fordításban, majd a Vajdaságból már szerb eredetiben is megkaptam)... De volt köztünk, aki a legfrissebb német és osztrák irodalomra vetette rá magát, volt, aki az angolra, volt, aki a spanyolra és a dél-amerikaira... a franciát pedig, miként a szerbet is részben a Lőrincskapu utcai (bocsánat, akkoriban: Leningrád utcai) Orbis hírlap-

boltban szabadon megvásárolható újvidéki *Híd*ből és Új Symposionból, részben pedig a párizsi *Magyar Műhely*ből és a Cselényi László hazaszállította kötetekből ismer(het)tük... S hát akkoriban a cseh és a szlovák műfordítás-irodalom a kortárs lírából és prózából már azt is elérhetővé tette a számunkra, amit a magyar(országi) könyvkiadás ez időben még nem...

V. I.: – Kezdő egyetemistaként nem voltam naprakész a cseh és szlovák irodalom újdonságaiból. Bár Tözsér Árpád sok mindenre felhívta (szerkesztőként) a figyelmemet, olvasmányokat is adott, talán fordítottam is akkoriban néhány verset Miroslav Holubtól, nézegettem a cseh konkrét költők alkotásait, antológiákban, folyóiratokban, de nagyobb hatással volt rám a vajdasági magyar Tolnai Ottó vagy a kolozsvári Szilágyi Domokos. Az eleven kapcsolat esetemben abban merült ki, hogy a szlovák költőtársak szomszédságában borozgattam, s közben váltottunk is egymással néhány (mámoros) szót. Később derült ki, amikor már rendszeresen fordítottam szlovákból, hogy a szomszédos asztalnál poharazgató Štefan Moravčík vagy Vlastimil Kovalčík milyen kitűnő költő.

– *Az 1970-es évben a Prágai Tavasz hívei már utóvédharcokat sem folytathattak, a társadalmi és a kulturális élet minden területét a diktatórikus és vaskalapos „normalizációs” rendszer uralta. Ilyen viszonyok között nem ütközött gondba egy olyan, a stílusvilágok, a kifejezőmódok tekintetében is provokatívnak, eretneknek tűnő könyv megjelenítése, mint az Egyszemű éjszaka? Úgy hiszem, a legostobább cenzornak is érzékelnie kellett, hogy a kötet nem a párhűség és az osztályharc, hanem a modernitás és a szabadságra törekvés szempontjából képviseli a haladást...*

T. L.: – Hogy mit érzéltek a cenzorok, illetve mit volt feladatuk érzékelnit, nem tudom, tény, hogy az *Egyszemű éjszaka* egy-két évvel később már valóban nehezebben jelenhetett volna meg. Megjegyzendő viszont, hogy még csak készülöben volt az antológiánk, máris súlyos támadások értek bennünket, és szerkesztőnket, Tözsér Árpádot (olyan is megesett, hogy minket használtak ürügyként ahhoz, hogy őt támadják), ám ezek az elején még nem bizonyultak közvetlenül politikai természetűeknek. Inkább egyfajta magunk mögött hagyott ízlés és esztétikai szemlélet berzenkedett ellenünk, s szólalt fel a durva és alpári megnyilatkozásoktól sem visszariadva az általunk képviselt ízlés és irodalom-, illetve verseszmény ellen. Ezeket a támadásokat nagyrészt a két világháború közti szlovenszko-i magyar irodalom egyik, 1948-tól Magyarországon élő jelese, Szalatnai Rezső gerjesztette, s azok főleg az irodalomrészünkben/részirodalmunkban addig teljességgel szokatlanak számító hang- és paradigmaváltástól való olvasói-kritikusi idegenkedéssel magyarázhatók. (Szalatnai levelezése egyébként arról tanúskodik, hogy véleményében nemzedékének számos tagja osztozott, és ugyanazon az állásponton volt, mint ő.) Másfelől pedig Tözsér Árpádot külön támadás is érte a *Hét*ben

szerkesztői módszerei, állítólagos egyneműsítő törekvései, egyféle „tőzséri mérce és költői felfogás” miatt (Gál Sándor: *A költői utánpótlás arctalansága*). De még valami megjegyzésre kívánkozik itt. A kor, azaz a társadalmi-politikai abnormalitást szentesítő ún. normalizáció kezdeteinek leírói általában figyelmen kívül hagyják azt az érdekességet, hogy a konszolidáció motorja – néhány kiemelt személy gyors félreállítását követően – a csehszlovákiai magyar térfélen csak néhány éves késéssel indult be teljes gázzal, aminek magyarázata talán az lehet, hogy az apparátus első lépésben inkább a cseh és szlovák térfélen serénykedett a tisztogatással, s csupán az évtized második felében fordult a figyelme erőteljesebben a csehszlovákiai magyar irodalmi-művészeti-szellemi élet felé. Ma is meg lehet nézni, hogy az 1970-es évek derekán az Irodalmi Szemlében például még olyan szövegek, versek, prózák, irányzatok is megjelenhettek, amik a szlovák és cseh folyóiratokban akkor már nem. Azaz, s ez – talán ebből is következő – tény, amit szintén megírtam már valahol, hogy az *egyszemű éjszakások* és a *fekete szelesek* közül még – hangunk és szemléletünk akkori környezetünkbeli szokatlansága, illetve avantgardizmusunk és individualizmusunk ellenére – többen is viszonylag könnyen eljuthattunk az első köteteinkig (rajtam kívül Mikola Anikó, Keszeli Ferenc, Kmeczkó Mihály, Kulcsár Ferenc, valamint Bereck József), ha nem is mindenki gond nélkül, mint például a csupán több éves késleltetéssel kiadott Varga Imre. Az viszont tagadhatatlan, hogy ezt követően szinte mindegyikünknek meg kellett küzdenie azzal a szellemi-szemléleti szabadságunkban bennünket is nem kis részt megkötő, emberi integritásunkban fenyegető, s a társadalmi-belpolitikai klímaváltozás következtében fellépő személyes (alkotói) válsággal, amelyen teljességgel talán nem, s nem is mindegyikünknek sikerült átvergődnünk.

V. I.: – A cseh és a szlovák irodalom a husáki visszarendeződéssel elvesztette értékes alkotóit. Ki külföldre szaladt, ki meg börtönbe került. Másoktól megtagadták a közlési lehetőséget. Másokat beszerveztek, besúgók lettek. Az emberi arcát vesztett szociban először a cseheken verték el a port, aztán következtek a szlovákok, majd a hetvenes évek elején jutott el a tisztogatás (vagy inkább bemocskolás) a nemzetiségi kisvilágba. De a helyzet ennél cifrább volt. Nemcsak a kisebbségi maradiaknak, pártoskodóaknak lettünk szállka a szemében, hanem Budapestnek is. Az *Egyszemű éjszaka* négyszáz példánya talán csak egy napig maradt a magyarországi könyvesboltok polcain, amikor felsőbb utasításra az antológiát kivonták a forgalomból. Hogy miért, csak gyanítani lehet. Nyilván soknak találatott a kilencszeres magány és a *fiatalos* pesszimizmus, a nyíltan bevallott idegenségérzés, a pótvilágok sokasága. Meg a lázadás. (S mindez az internacionalista előzőnlés után alig két évvel!) Na meg a kávéház! Az ondó, a köpés, a szar! Vagy talán igaz a fáma, hogy az egyik versünk rinocéroszát testvéri tanknak látta valamék buzgó pesti apparatcsik. De még az antológiánk megjelenése előtt a szlovenszkói („felföldi”) magyar múltú Szalatnai Rezső írta csoportunk ellen

az első pamfletet. Budapestről üzent, hogy merre az arra, Léva piacáról lantoló verset, az Ipoly kanyarulatairól daloló elégiát várt volna tőlünk. Ez pedig kapóra jött a hatumáknak, a szlovmagy maradiaknak, a patópálokknak. Meg azoknak is, akik belénk kötve Tőzsérnek üzentek irodalmi féltékenységből, hogy verseinket mind-mind az ő nyomasztó árnyékában írtuk. Hogy mindannyian az ő modernista fattyai lennénk!

– *Apropó korszerűség: a kamaszkora végén járó Rimbaud valamikor 1873 nyarán egy az-óta számtalanszor idézett krédót fogalmazott meg az Egy évad a pokolban utolsó fejezetében, a Búcsú címűben: „Modernnek kell lenni mindenestül.” Mondhatni, hogy ez a meggyőződés a sajátotok volt, mindnyájatoké?*

T. L.: – Erre a kérdésre nem tudom a választ. Részben mert nem tudhatom, ki nek mi volt a meggyőződése, illetve a sajátja, részben pedig magam sem tudtam s máig nem tudom, mi a modern... (Ilyenkor szokták megkérdezni például, hogy az *Isteni színjáték* modern-e?) Azt viszont előbb csak sejtettem, később viszont már valóban tudtam, s máig tudom, mihez képest kell(ene) másnak lennem, illetve mihez képest nem tudok úgymond más lenni, mint más...

V. I.: – De mi az, hogy modernség? Mik a feltételei? Ki a modern? Az alkalmazkodó? Vagy inkább a lázadó? Baudelaire vagy Rimbaud modern volt, de Apollinaire, Kassák vagy Éluard már avantgárd? Vagy az avantgárd is modern? De ami modern, az ugye, nem mindig avantgárd. Igaz-e, hogy a realizmushoz képest a modernség korcs jelenség? Vagy ez csak pusztai (sztyeppe) ideológia volt? Vagy: mikorra lesz a modernből klasszikus? S mi a csuda az utómodern? Pilinszky talán? Nemes Nagy Ágnes? Weöres? Miféle a posztmodern? Esterházy, KAF? Vagy a *modern* mifelénk inkább afféle szitokszó lenne mindarra, ami bonyolult szövetű vagy nehezen érthető, és nem népi rigmus? (Te mocskos, modern állat!) S hogy csak a realizmus (a szocialista? → lásd: Lukács György, az erkölcsi → lásd: Duba Gyula) az igazán időtálló? Többünk az antológiások közül, ha csak időlegesen is, visszatért a hagyományosabb írásmódhoz. Jómagam például második kötetemmel, *A medve alászáll* cíművel léptem egyet hátrafelé. Nagy siker volt (több mint négyezer példány!), többen megtapsolták. Mások, joggal, fanyalogtak. S aztán újra előre: megint kísérletező költő lettem. (Na, ez így elég ostobán hangzik. Ki kéne húznom.) De maradok így (kísérletezőnek) mindhalálig.

– *Nyilván tudtátok, hogy hangos éljenzésre, tapsviharra nem számíhattok – nem volt-e mégis meghökkentő, elképesztő az az értetlenség és elutasítás, amely a könyvet fogadta?*

T. L.: – Megint nem beszélhetek más nevében. Magam, azt hiszem, afféle fatalista voltam világeletemben, s a „jön, ami jön”, „jön, aminek jönnie kell” ma-

gatartása ebből a szempontból kicsit le is egyszerűsítette az életemet. Másfelől azonban ott volt nagyanyám általam már számtalanszor idézett tanítása, az „azt kell csinálni, amit csinálni kell” életbölcseisége (ami hát szintén nem esik mesz-sze a fatalizmustól, csak épp az ellenkező oldalon, mint az előző), ami viszont mégsem engedte, hogy teljesen egyszerű legyen minden. Ugyanekkor az is tény, hogy – a költészetnél maradván – ekkorra már az addig eléggé a hagyományos értékek és konvencionális elgondolások mentén szerveződött szlovákiai magyar líra is több irányban keres(gél)te a nyitás és a megújulás lehetőségeit (Bábi Tibor a bölcselet, Ozsvald Árpád a mitologizálás, Gál Sándor a szabadvers, Zs. Nagy Lajos a groteszk és az abszurd felé lépett ki a holtpontról, s indulásunk idején már Cselényi is túl volt a „hétszer föbe lőtt narancsa” által is tükrözött első párizsi hatásokon, és Tózsér is írta már az 1971-es Érintésekjének az absztrakcióit), s érdemes lenne megnézni, hogy ezek milyen kölcsönviszonyban voltak egymással, hogyan hatottak egymásra és hogyan erősítették fel egymást. Egyébként, illetve ebből is következően, az általam említett „értetlenség” és „elutasítás” messze nem volt általános: idősebb íróársaink közül például többen is a védelmünkre keltek (Bábi Tibor szinte elsőként, vagy Egri Viktor, aki írt is az antológiánkról, bár az ő kiállásuk nem biztos, hogy jót tett nekünk; de elfogadta, amit írunk, csinálunk az irodalomtörténész Turczel Lajos, Jaroslava Pašiaková asszony pedig írásban is mellénk állt a Szalatnai Rezső indította támadássorozatban; de a tőlünk merőben eltérő alkatú Dénes György, Ozsvald Árpád, Simkó Tibor és Tóth Elemér is kezdettől rokonszenvezett velünk, nem szólva Irodalmi Szemle-beli mentora-inkról: Tózsér Árpádról, Koncsol Lászlóról, továbbá Cselényi Lászlóról vagy Zs. Nagy Lajosról, akik a szó szoros értelmében a barátaink lettek...). Mindemellett a velünk egyidős, valamint az utánunk jövő fiatalok – középiskolások, főiskolások – igen széles köre rokonszenvezett a törekvéseinkkel, írásainkkal (ha jól tudom, például te is gimnazista korodban kerültél közel hozzánk), mi több, az írással próbálkozók többje egyenesen követendőnek tekintette a szövegeinket: publikációikban nagyrészt azok a minták, vers- és képalkotási technikák stb. köszöntek vissza, amelyeket csehszlovákiai magyar viszonylatban nem sokkal korábban elsőként mi próbáltunk meg szabadalmaztatni; író-olvasó találkozókra hívtak maguk közé (Pozsonyba, Dunaszerdahelyre, Ipolyságra, Nyitrára, máshova), irodalmi színpadi összeállításaikba vették föl a verseinket (az enyéimből például a komáromi gimnazisták már 1970-ben önálló műsort szerkesztettek, igaz, amint annak összeállítója, Kiss Péntek József Életpor című önéletrajzi regényében írja, lett is „nagy balhé” belőle)... Nagy jelentősége volt e tekintetben az akkoriban széles körű mozgalommá terebélyesedett ifjúsági kluboknak, valamint a szintén sokakat megmozgató nyári ifjúsági táboroknak, illetve az irodalmi színpadi mozgalomnak (amelyek műsorán már a legfrissebb világirodalmi törekvések és útirányok is szabad teret kaptak – Tadeusz Rózewiczától Peter Handkéig). Az idősebb korosztályok s a konzervatívabb ízlésűek körében azonban sokan valóban értet-

lenül nézték s elutasították a verseinket, többen elmeogyintézetbe utasítottak, le„fáltalyigásztak” bennünket stb.

– *A kötet akadálytalanul kapható volt, vagy előfordult, hogy inkább nem is forgalmazták, esetleg pult alól került csak elő?*

T. L.: – Nálunk tudtommal mindenütt ott volt a könyvesboltokban, aki akarta, megvehette, mint ahogy tényleg sokan meg is vették. S ami érdekes, az antológiánkkal még antikváriumban sem találkoztam azóta, tehát valóságos könyvritkaságnak számít(hat), noha ma már szinte hihetetlenül nagy példányszámban készült: a hazai piacra 1800, a magyarországra pedig 400 példány került belőle (tehát az összpéldányszáma 2200 volt – ami egy mai verseskötet példányainak hatszorosa-hétszerese!).

– *Az antológia a magyarországi könyvesboltokba is eljutott, de épp csak felbukkant, s hihetetlen gyorsasággal el is tűnt. Mi az, amit ennek okáról, háttéréről hitelt érdemlően tudni lehet?*

T. L.: – Így van, az egyik nap tényleg kiszállították a boltokba, a másik nap meg már be is vonták a forgalomból. Ezt közvetlen forrásból, budapesti nemzedéktársunktól, Verbőczy Antal barátomtól tudom – maga is kiváló költő volt –, aki annak idején a Margit-híd budai lábánál levő, Margit utcai könyvesboltban dolgozott eladóként, s ahol ő rakta ki a polcra, a következő napon pedig ő szedte be onnan a kötetet. Értesülesem szerint az ukáz közvetlenül a budapesti „fehér házból”, a Margit-híd pesti lábánál levő pártközpontból eredt, ahol annak valamelyik „verselemző” tisztésénél Németh István *Történelmi pillanat* című hatszorosa verte ki a biztosítékot („Betévedt az utcánkba / egy rinocérosz... / Történelmi pillanat: / A hentesüzlet előtt / egymásba ért az / asszonyok fara”), aki meglehetősen furmányos észjárással a Csehszlovákiát lerohanó szovjet (és magyar) tankokat vélte a vers rinocéroszában felfedezni. De van olyan vélemény is, hogy a „feljelentés” kívülről, esetleg Szalatnaiék köréből érkezett a „fehér házba”, sőt olyan is, amelyik a Szlovák Írószövetség magyar tagozatának egyik prominens, irodalomtörténész vezetőjével azonosította a feljelentőt...

– *Nekem úgy tűnik, hogy 1970 után az Egyszemű éjszaka olyan könyvvé lett, amelyről ildomosabb diszkrétan hallgatni. Így volt?*

T. L.: – Erre a kérdésre nem tudok válaszolni. Meg aztán nem is nekem kell... Tény azonban, hogy az antológiánk máig nem vált egy olyan szélesebb kontextus részévé, mint az a Tözsér Árpádék 1958-as *Fiatall szlovákiai magyar költők*-je vagy az *Íródia* törekvései esetében megtörtént. Megjelenése után alig néhány írás

jelent csak meg róla; Csehszlovákiában ha két-három (kevesebb, mint verseink kapcsán az antológia előtt): Mács Józsefé, Egri Viktoré és Zalabai Zsigmondé, közülük Mács József volt az, aki szinte kivégezte az antológiát, írása végén az utasítást is kiadva: „Az írószövetség magyar szekciójának szakmai megbeszélésen kell majd tisztáznia, hogyan lehet elejét venni a legfiatalabb költőink líráját már évek óta fenyegető veszélyeknek, buktatóknak...” (Később azonban már Mácsra is lesújtottak a konszolidátorok *Magasság és mélység* című, folytatásokban közölni kezdett regénye miatt.) Magyarországon viszont kimondottan az antológiánkról tudtommal még ennyi írás sem született, mint nálunk (Sárándi Józsefé [még Papp József néven], s talán Pintér Lajos is írt még róla valahol). Igaz, az övé(ké)n kívül többek figyelmét is magunkra vontuk (főleg a szintén akkori fiatal írókét, irodalmároket: Fábián László már a *Vetésről* is írt a *Kritikában*, tartotta velünk a kapcsolatot többek közt Szepesi Attila, Görömbei András, Oláh János, délvidéki fiatal költőtársunk közül Fülöp Gábor, később Gerencsér Gábor írt rólunk egy átfogó tanulmányt és portrét a szegedi egyetemisták fórumában, a *Harmadkórban*, Szakolczay Lajos pedig egyenesen „negyedvirágzásoként” vizionálta a megjelenésünket. Nekik is köszönhetően egyre több vers- és kéziratkerő levelet kezdtünk kapni az olyan vidéki irodalmi folyóiratoktól, mint a *Tiszatáj*, az *Új Forrás*, a *Napjaink* és a *Forrás*). Azaz az antológia – s a körülötte kerekedett botrány – valami képpen mégis ránk irányította a figyelmet, és részeivé váltunk annak az akkori-ban kiszélesedni kezdő folyamatnak, mely tágabb értelemben a csehszlovákiai magyar irodalmat is fokozatosan a magyarországi érdeklődés tárgyává tette.

– *Jó néhányszor meggyűlt a bajotok a rendszer kulturális életében zsarnokoskodó, rendszerint korlátolt, de annál intoleránsabb bürokratákkal, korifeusokkal – előfordult, hogy szerepléseteket az antológiában felhánytorgatták, hozzáírták a „bűnlajstromotokhoz”?*

T. L.: – Erről sem tudok semmi konkrétat, bár valakik biztosan... Egyébként is mindenki azt tette, amihez értett... nem? S az is jellemző (és nemcsak ránk nézve), hogy bizonyos körök és érdekek még negyvenévesen is fiatal írókként kezelték minket... Mit nem adnék, ha még most, hetvenévesen is fiatal írónak látnának...

V. I.: – A bürokraták vagy a belügy, az *estébe* ügynökei nem játszottak nyílt lapokkal. Nekem forma szerint azért kellett megválnom a szerkesztői széktől, mert nem volt egyetemi végzettségem. S ezt a szakérettségis Duba Gyula közvetítette *felém* főszerkesztőként. De hiszen ő sem végezte el a műszaki főiskolát az ötvenes években! Atyagatyá! Olyan vezércikkeket írt, amiknek se füle, se farka nem volt! Jól emlékszem, milyen nehéz volt olvasni, érthető, alanyt, állítmányt egyeztető mondatokra javítani az ő erkölcsi realista dolgozatait. Mondvacsinált ürügyekkel sokszor bevittek, behívtak a titkosrendőrségre. De az utolsó csepp mégis az lett a pohárban, hogy miután a szakmai zsűri felterjesztette Madách-díjra a *Boszor-*

kányszombat című kötetemet, egy minisztériumi döntés (← Rácz Olivér eská) visszavonta a díjat. A gengszterváltás idején állítólag rehabilitáltak. Nem igaz! Ennek semmi írásos nyoma nincsen. Levelet erről nem kaptam. A díj összegét sem adták át utólag. (Mivel át kellett volna számolni koronából forintba + az erkölcsi kamat, ezt senki nem vállalta.) A szlovákiai magyar író társaságból is azért léptem ki, mert nem álltak mellém ebben az ügyben. (Írtam a vezetőjüknek, hogy gittegyetben én tovább nem maradok!) Nyilván nekem kellett volna utánajárnom, leveleket írnom, kilincselnem, előszobáznom, titkárnők előtt hajlonganom, mint ahogy szegény Zalabai Zsiga is megtette az ő ügyében, de ehhez túl finnyás voltam és vagyok. Mindez már a múlt, bár *most* írom éppen. S hogy újra elolvastam az antológiát, talákoztam ötven évvel ezelőtti árnyékkal. Árnyékainkkal. Tőzsér rólam történetesen azt írta, hogy *tudatosan választott életformája a passzivitás*. Nem stílusról, modorról, tartásról ír a verseim kapcsán, hanem az életformáról, amit én választottam, miközben, ugye, tudatosan passzív is voltam. Tétlenül választani, kedves Laci: mindmáig ez az életem legnagyobb kihívása.

– *Számomra az Egyszemű éjszaka olyan könyv, amelyen nem fog(ott) az idő: szellemisége változatlanul eleven, érzés- és gondolatvilága legalább annyira mai, mint amennyire a korhoz is kötődik. Ti azonban, az antológiától messzire jutott szerzőkként merőben más-képp is tekinthettek rá...*

T. L.: – Ami iménti vallomásonkat illeti, köszönöm, köszönjük. S kívánom (kívánjuk), minél többen véljék (értékeljék) ilyennek. Ami engem illet, kétségtelen, hogy akkori magam egy részét őrzik, s az is, hogy azóta az életemnek is nagyon fontos, sok mindent eldöntő része lett. Miért is kellene ettől eltérően tekintenem rá?

– *Mit gondoltok: a könyv elfoglalta az őt megillető helyet a magyar irodalomtörténet kontextusában, vagy azon művek számát gyarapítja, amelyekre ötven, száz vagy háromszáz év után is (kissé) tanácstalanul tekint az utókor, s még mindig csak elhelyezni próbálja?*

T. L.: – Az imént részben már válaszoltam erre is. Ha pedig a világ mai állását (helyzetét) tekintem, az sem biztos, hogy lesz-e még „utókor” háromszáz év múlva is... Ám ha mégis lenne, szerintem a legkisebb gondja sem lesz, hogy épp a mi *Egyszemű éjszakánkat* hol s hogy helyezze el... Különben is nem az ő baja, ha így lesz? Legföljebb én innen, háromszáz évvel korábról, csak lemondóan legyint-hetek rá egyet, vagy egy vidám „Szia!”-t küldhetek felé köszöntésül...

– *Mindkettőtöknek köszönöm ezt az ön- és karképet egyaránt felmutató beszélgetést!*

A könyv tíz koronába (Kčs) került, ami egy átlagosnak mondható árat jelentett. A jelek szerint számos olvasónak „megért ennyit”, mert – miként Tóth László is

megjegyzi – az *Egyszemű éjszaka* megtalálhatatlan az antikváriumokban. Az online antikváriumokban kutakodva pedig menetrendszerűen ezzel az információval szembesülhetünk: „Nincs megvásárolható példány.” E sorok írójának két évtizedes tapasztalata szerint árverési katalógusokban sem bukkan fel soha, de a könyvaukciók sokaságára való tekintettel nem zárható ki, hogy valahol már licitáltak rá, kivált ha egy vagy több szerző által aláírt, dedikált példány található (volna) új tulajdonosra.

A kötet a digitalizáció lehetőségének köszönhetően megtalálható a világhálón. A somorjai Fórum Kisebbségkutató Intézet és a Library Hungaricana nevének beírása után pedig rövid idő alatt foglalmat alkothatunk arról, melyek a (cseh)szlovákiai magyar irodalom azon reprezentatív(nak tekintett) alkotásai, amelyekkel együtt az *Egyszemű éjszaka* is digitalizálásra került. Meggyőződésünk szerint magától értetődően, óhatatlanul.

